

AZƏRBAYCAN MEMARLIQ VƏ İNŞAAT UNİVERSİTETİNDƏ

SORĞULARIN TƏŞKİL OLUNMASI QAYDALARI

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin
Elmi Şurasının 22.02.2023-ci il tarixli
İclasının qərarı ilə (protokol № 4) Təsdiq edilmişdir.

Tarix _____

İmza _____

(müəssisənin rəhbəri)

M.Y.

Sorğuların təşkil olunmasının əsas qaydaları

Ali təhsil müəssisəsi üçün yüksək keyfiyyətli, etibarlı və müvafiq nəticələr əldə etmək məqsədilə xüsusi sorğu metodologiyası yaradılmasına ehtiyac var. Bu məqsədlə aşağıdakı metodlardan istifadə edərək məlumatların toplanması zəruridir:

məlumatların əldə edilməsi üsulu ilə - müsahibələr və anketlər;

davranış formasına görə - şifahi və yazılı;

yerləşdiyi yerə görə – yaşayış, təhsil, iş yeri və s.;

səriştə səviyyəsinə görə – kütləvi və ekspert;

respondentlə qarşılıqlı əlaqə metoduna görə - şəxsi və məsafədən.

Tədqiqat zamanı respondentdən (professor-müəllim heyəti, inzibati heyət, tələbələr və digər maraqlı tərəflərdən) etibarlı və dolğun məlumat əldə etmək üçün mövcud sorğu qaydalarına əməl edilməlidir.

Bir məqsəd - bir sorğu. Bir sorğuda eyni anda bir neçə tapşırıq yerləşdirməməlidir. Suallar tədqiq olunan sahənin bir aspektinə aid olmalıdır, onda respondentlərin cavabları obyektiv, etibarlı hesab olunur.

Sualların sayının optimallaşdırılması. Sorğu qaydalarının qısa, son dərəcə aydın, cavab variantının minimum sayda olması tövsiyə edilir. Sorğu və ya müsahibə üçün maksimum vaxt 5-7 dəqiqədən çox olmamalıdır.

Asandan mürəkkəbə. Sorğunun sonuna qədər respondentin marağını qorumaq üçün anketə ilk növbədə sadə və asan suallar, sonra mürəkkəb, sonra yenidən sadə suallar daxil edilməlidir.

Hədəf auditoriyası. Respondentlərin düzgün seçimi olmadan keyfiyyətli nəticələr əldə etmək mümkün deyildir. Buna görə də sorğuda iştirak edəcək auditoriya sorğu məqsədlərinə uyğun gələn müəyyən meyarlara cavab verməlidir.

Anket sorğusunu keçirmək üçün hər şeydən əvvəl anket tərtib etmək lazımdır ki, onun köməyi ilə lazım olan məlumatları toplamaq mümkün olsun.

Anket— müəyyən tərzdə struktur cəhətdən təşkil olunmuş və hər biri tədqiqatın əsas vəzifəsi ilə məntiqi surətdə bağlı olan suallar toplusudur.

Anketin tərtib edilməsi prosesi əslində tədqiqatın əsas hipotezasını suallar dilinə çevirməkdən ibarətdir. Bu, çox mürəkkəb və tədqiqatçı-sosioloqdan diqqətlə, səbirlə işləməyi, sualların tipləri haqqında yaxşı biliklərin olmasını, sualları dəqiq ifadə etməyi və onları müəyyən ardıcılıqla düzməyi bacarmağı tələb edən əməliyyatdır.

Anket sualları, adətən, 3 əsasə görə fərqləndirilir:

- məzmununa görə;
- formasına görə;
- funksiyasına görə.

Sualların məzmununa görə tipləri

Anketin bütün suallarını məzmununa görə şərti olaraq iki böyük qrupa bölmək olar:

a. keçmiş və indiki zamanlardakı faktlar, davranış və fəaliyyət məhsulları haqqında suallar;

b. fərdin motivləri, qiymətləri və rəyləri haqqında suallar.

Rəyin yalnız məzmunu deyil, onun həm də intensivliyini müəyyənləşdirmək üçün bu və ya digər rəyin aydınlaşdırılmasına yönəlmiş sualın tərkibinə qiymətlərin intensivliyi şkalasını da daxil etmək üstün tutulmağa layiqdir. Məsələn:

1. Onlarla tamamilə razıyam;

2. Onlarla razıyam;

3. Onlarla qismən razıyam;

4. Onlarla razı deyiləm;

5. Onlarla qətiyyən razı deyiləm.

Respondentlərin rəylərinin bilavasitə aşkar etmə üsullarının birləşdirilməsi, şübhəsiz, daha müsbət nəticələr verir və lazım olan məlumatların alınmasına çox kömək edir.

Sualların formasına görə tipləri. Formasına görə suallar bu cür olur:

a. açıq və qapalı;

b. birbaşa və dolay (bilavasitə və vasitəli).

Əgər müəyyən bir suala cavab hər hansı, istənilən bir formada, hansısa bir qaydaya tabe edilərək məhdudlaşdırılmırsa və respondent istədiyi cavabı istədiyi formada verə bilərsə, bu sual açıq və ya sərbəst sual adlanır.

Əgər sualın ifadə olduğu formada mümkün cavabların variantları (müəyyən alternativ siyahısı) varsa və respondent onlardan birini və ya bir neçəsini

seçməlidirsə, həmin sual qapalı adlanır. Adları çəkilmiş sual tiplərindən hər birinin öz müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Açıq sualların yaxşı cəhəti cavabın sərbəst formada olmasından, spontan, təbii xarakter daşmasından ibarətdir ki, bunun sayəsində tədqiqatçı respondent üçün ən böyük mənası olan rəyləri, qiymətləri üzə çıxartmağa, onda hansısa tamamilə gözlənilməz və əvvəllər güman edilməyən fikirləri aşkar etməyə imkan qazanır.

Nöqsanlara gəldikdə isə onların, əsasən, ikisini göstərmək olar. Birincisi, açıq suallar istifadə olunan zaman onların respondent tərəfindən subyektiv, ixtiyari yozulması ehtimalı çox yüksəkdir və bu, nəticə etibarını ilə yekun məlumatlarının müqayisə edilməz olmasına gətirib çıxarır. İkincisi, açıq suallara alınan cavabların təhlili həddindən artıq zəhmət tələb edən və baha başa gədən işdir.

Bunun əksinə olaraq, qapalı sualların üstünlüyü məhz ondan ibarətdir ki, onlar dəqiq və birmənalı izah olunur, asanlıqla standartlaşdırılır, işlənməsi və təhlili üçün xüsusi zehni, fiziki və maddi ehtiyatların sərf olunmasını tələb etmir. Lakin, təəssüf ki, qapalı suallarda respondentin bu və ya digər məsələ üzrə, ümumiyyətlə, öz formallaşmış fikri olmadıqda, yaxud onun tamamilə müəyyən bir fikri olduğu halda, təqdim olunmuş alternativlərdən heç biri onun həmin məsələyə nöqteyi-nəzərini tam əks etdirmədiyi üçün onu qane etmədikdə respondentə cavabların qəbul etdirilməsi təhlükəsi çox böyükdür.

Bu tip sualların hər birinin öz vəzifəsi vardır və buna görə də bu və ya digər sualın istifadə olunması məqsədəuyğunluğu bütünlüklə sorğunun məqsədləri və keçirildiyi şəraitlə müəyyənləşdirilir. Öz həcminə görə böyük olmayan, sorğu vərəqəsinin işləndiyi və sorğunun standartlaşdırılmamış müsahibə formasında aparıldığı sınaq tədqiqatı mərhələsində əsasən açıq suallar tipindən istifadə edilir. Əsas tədqiqatda üstünlük qapalı sualların verilir, çünki bu halda anketlərin işlənməsi asanlaşır, bunun isə kütləvi səciyyə daşıyan sorğuda böyük əhəmiyyəti vardır.

Son vaxtlar yarımqapalı adlanan suallar geniş yayılmışdır. Sual o zaman yarımqapalı sayılır ki, alternativlər siyahısında "başqası" tipli, sərbəst əlavə şərh və qeydlər etməyə imkan verən alternativ olsun.

Qapalı suallar tərtib edilərkən yadda saxlamaq və çalışmaq lazımdır ki:

- *cavabların bütün mümkün variantlarının hamısı göstərməli;*
- *bütün alternativlər qarışdırılmamalı;*
- *kəmiyyət alternativləri siyahısında müsbət və mənfi tərəflər eyni ölçüdə olmalıdır.*

Əgər siyahıda bütün mümkün alternativ cavabların göstərildiyinə qəti inam yoxdursa, mütləq respondentə ya siyahıya "bilmirəm", "başla düşmədim", "cavab verməyə çətinlik çəkirəm", "bu barədə düşünməmişəm" tipli alternativləri daxil

etməklə yalnız verilmiş alternativləri seçməkdən yayınmaq, ya da siyahıya "başqası" tipli alternativ daxil etməklə, ona özü istədiyi kimi cavab söyləmək imkanını vermək lazımdır.

Yaxşı anket, adətən, özündə sualların bütün növlərini — açıq, qapalı və yarımqapalı sualları cəmləşdirir. Onların məharətlə seçilməsi və əlaqələndirilməsi alınan məlumatların dəqiqliyini, dolğunluğunu, tamlığını və etibarlılığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Respondentdən açıq, səmimi məlumatların alınmasına yönəldilmiş sual birbaşa (bilavasitə) sual adlanır. Adətən o, şəxsi formada ifadə olunur: "Bilirsinizmi ki,..", "...haqqında nə düşünürsünüz", "...barədə sizin fikriniz necədir?", "siz necə hesab edirsiniz?"

Əgər tədqiqatçıda respondentin hər hansı bir sual üzrə müəyyən məlumatı açıq söyləmək istəyəcəyinə qəti inam yoxdursa, o, dolayısı, vasitəli sual verir. Bu suala verilən cavab onun sonradan respondentdən gizli mənada izah olunacağını nəzərdə tutur.

Yoxlama sualların funksional vəzifəsi respondentin anketin əsas suallarına verdiyi cavabların doğruluğunu yoxlamaqdan ibarətdir. Onların köməyi ilə alınan məlumatların keyfiyyəti qiymətləndirilir. Adətən, bütövlükdə tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri ilə daha sıx əlaqədə olan suallar üzrə yoxlama aparılır, çünki belə hallarda məlumatların etibarlılıq dərəcəsini bilmək xüsusilə vacibdir.

Adətən, əsas və yoxlama suallar anketdə elə yerləşdirilir ki, respondent onların arasında hər hansı birbaşa əlaqənin olduğunu sezməsin, əks təqdirdə həmin sualların yoxlama funksiyası heçə enə bilər. Yoxlama suallar kimi, adətən dolayısı və açıq suallar işlədilir.

Sorğunun keyfiyyəti və nəticələri anketin nə dərəcədə yaxşı tərtib edilməsindən, onun tərtibi ilə bağlı əsas tələbləri bilməkdən və onların gözlənilməsindən çox asılıdır.

Anketin aşağıdakı tərtib edilməsi qaydalarını göstərmək olar:

Anketdə yalnız elə ən mühüm suallar göstərməlidir ki, onlara verilən cavablarda məhz tədqiqatın qarşısında duran əsas məsələlərin həlli üçün zəruri və yalnız anket sorğusu vasitəsi ilə alınabilən məlumatlar olsun.

- Sualların ifadə edildiyi forma dil, konseptual səviyyə və sisteməlik mənə cəhətdən respondent üçün asan anlaşılacaq, onun bilik və təhsilinə uyğun olmalıdır.
- Suallar elə ifadə edilməlidir ki, rəyi soruşulanlar ümumiyyətlə onlara cavab verə bilsinlər.
- Anketdə respondentdə səmimi və doğru məlumatlar verməmək oyada bilən suallar olmamalıdır.

Anket suallarının adi xaotik yığılı deyil, onların müəyyən tərzdə təşkil olunmuş ardıcılığı olmalıdır. Hər bir ayrı halda sualların spesifik sistem şəklində təşkili, sorğunun məqsədləri və rəyi soruşulanların ümumi xarakteristikaları ilə müəyyən edilir. Lakin sualları təşkil edərkən tədqiqatçı sorğu vərəqəsinin tərtibi ilə bağlı bəzi ümumi tələbləri də nəzərə almalıdır:

- sorğu nəticələrinin etibarlılığını və səhihliyini artırmaq məqsədi ilə hər hansı bir mövzu üzrə bir neçə sualın verilməsi yeganə bir sualın verilməsindən daha yaxşıdır. Bu mürəkkəb problemlər tədqiq edilərkən xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir;
- respondentdən irəli sürülən fikirlə razılıq formasında cavab tələb edən dixotomik suallardan istifadə edilərkən, təsdiq formalarını növbələmək çox vacibdir. Belə tədbirlər bəzi respondentlərdə yaranan yalnız "Bəli" və ya yalnız "Xeyr" cavabını vermək adətini aradan qaldırmaq məqsədini güdür;
- rəyi soruşulanlarda göstərilmiş alternativli suallara cavab verərkən diqqəti ilk alternativlər üzərində saxlamaq meylinin formalaşmasının qarşısını almaq üçün alternativlərin ardıcılığını daim dəyişmək lazımdır;
- mənaca vahid mövzu çərçivəsində suallar seriyası elə planlaşdırılmalıdır ki, respondent tədricən şüurlu surətdə ən ümumi və açıq suallardan daha spesifik və konkret suallara keçsin;
- anketdə toxunulan mövzular ardıcılığı elə planlaşdırılmalıdır ki, respondentdə anketin bütöv, tam və düşünülmüş, mənalı olduğu haqqında təsəvvür yaransın;
- mövzudan mövzuya keçid tədrici və rəvan olmalıdır. Anketin mənaca müxtəlif hissələri arasında heç bir kəskin keçid və fərq olmamalıdır. Bir mövzudan digərinə keçidlərdə mütləq bir neçə ya tamamilə neytral, ya da ki, toxunulmuş mövzular arasında əlaqəni aydın göstərən sual yerləşdirmək lazımdır.